

נושאו הלא-צפוי של ספר בראשית

אחת השאלות היסודיות ביותר על התורה מתגלה כאחת הקשות ביותר. השאלה היא זו: מהו העיקרון הדתי הבסיסי שמלמדים אותנו סיפורי האבות והבנים בספר בראשית, מפרשת לך לך עד סוף החומש? מהו הדבר הגדול שהם באים להשמיענו? כמובן, אברהם הביא את אמונת-הייחוד לעולם ששכח אותה, אך הקורא בחומש כמעט שאינו נתקל בעניין זה.

בשאר התורה השאלה פשוטה. פרשות בראשית ונוח מלמדות אותנו יסודות אמונה רבים: שאלוהים ברא את העולם ואמר כי טוב; שאלוהים ברא את האדם בצלמו; שאלוהים נתן לנו את החופש, ומתוך כך את היכולת לעשות את הטוב וגם את הרע; שיש שכר על הטוב ועונש על הרע, ויש לנו אחריות מוסרית למעשינו. פרקים ח-ט בספר בראשית גם מלמדים אותנו שאלוהים כרת ברית עם נוח, ודרכו עם כל האנושות.

כך גם בחומשים שאינם בראשית. ספרי שמות, ויקרא, במדבר ודברים מלמדים אותנו שה' פדה את בני ישראל מעבדות והוציאם לדרך אל החופש ואל הארץ המובטחת; שה' כרת ברית עם העם כולו בהר סיני, נתן לו תרי"ג מצוות והטיל עליו לכוון

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ממלכת כוהנים וגוי קדוש. בקיצור - פרשות בראשית ונוח עוסקות בבריהא. ארבעת החומשים האחרונים עניינם התגלות וגאולה. אך מה עניינו של רוב ספר בראשית, מפרק יב עד פרק נ?

תאמרו, גילוי האמונה בה? נכון, אברהם, יצחק ויעקב מכירים בה' ומאמינים בו. אבל כך גם גויים כגון מלכיצדק, בן זמנו של אברהם, המתואר כ"כֹהֵן לְאֵל עֵלְיוֹן" (בראשית יד, יח). אפילו פרעה מכיר בה', ואומר על יוסף "הֲנִמְצָא כֹהֵן אִישׁ אֲשֶׁר רִוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ?" (מא, לח). ה' מדבר אל אברהם, אל יצחק ואל יעקב, אבל גם אל אבימלך מלך גרר (כ, ג-ז) ואל לבן הארמי (לא, כד). מה מיוחד אם כן באבות?

דומה שהאבות אינם מלמדים אותנו עיקרי אמונה חדשים. ה', מצדו, אמנם מחולל להם נסים כדי להצילם מסכנה וכדי לתת להם זרע, אך אינו משנה בשבילים סדרי עולם. הם אינם נושאים נבואות באוזני בני דורם. לא ידוע לנו על חסידים שהלכו אחריהם, לבד מרמז עמום אחד על כך שאברהם ושרה לקחו איתם למסע את "הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשָׂה בְחֶרֶן" (יב, ה); אפשר להבין זאת כגיוור, אך באותה מידה ייתכן שמדובר ברכישת עבדים. בתורה אין שום אמירה מפורשת על כך שהאבות שכנעו אנשים באמתותה של אמונת הייחוד, או שהם נלחמו נגד עבודת האלילים. הקרוב ביותר לכך הוא הסיפור על רחל שגנבה מאביה את התרפים (לא, יט), שאולי הם אלילים ואולי לא.

נכון, נושא מרכזי בסיפורי האבות הוא הבטחות הארץ והזרע שה' חזר ונתן להם. אך ה' מבטיח הבטחות דומות גם לישמעאל ולעשו, והתורה כמו יוצאת מגדרה לספר לנו שהן התגשמו עוד לפני שהתגשמו הבטחות לבני בריתו של ה' (ראו בראשית כה, יב-יח, על ילדיו של ישמעאל; ובפרק לו על צאצאי עשו).

השאלה היא, אם כן, אמתית ומביכה. מה שונה באבות? מה הם חידשו בעולם? במה הייתה אמונת-ה' שלהם שונה מאחרות בזמנם? יש לכך תשובה – והיא אינה מן הצפויות. יש נושא אחד המופיע בחלק זה של התורה שש ואולי שבע פעמים. בכל פעם שאחד מבני משפחת הברית ובנותיה עוזב את מקומו ואת ביתו ובא בשערי העולם החברתי החיצון, הוא נתקל בעולם של מין-זמין-לכול.

שלוש פעמים נאלצים אברהם (פרקים יב ו-יז) ויצחק (פרק כו) לעזוב את ביתם בגלל רעב. שניהם יורדים לגרר, ואברהם גם למצרים. בכל שלושת המקרים, הבעל ירא פן ירצחוהו כדי לקחת את רעייתו להרמונו של השליט. בכל שלושת המקרים הוא מספר שהיא אחותו. זהו שקר, או במקרה הטוב חצי-אמת. בכל המקרים השליט מוחה על כך כשהאמת מתגלה. ברור שאלמלא הייתה הסכנה אמתית לא היו האבות בוחרים בדרך המרמה.

במקרה הרביעי, אצל לוט בסדום, תושבי העיר מתגודדים סביב בית לוט ודורשים לאנוס את אורחיו (פרק יט). לוט מציע להם כתחליף את בנותיו הבתולות. רק פעולתם המהירה של האורחים, המלאכים, שהיכו את האנשים בסנורים, מצילה את משפחתו של לוט מהאלימות.

במקרה החמישי, שכם, בנו של נשיא ארץ שכם, אונס וחוטף את דינה שיצאה "לְרֹאוֹת בְּבָנוֹת הָאָרֶץ" (פרק לד). הוא מחזיק אותה כבת ערובה, וגורם לשמעון ולוי לרמות את תושבי העיר ולשפוך את דמם כדי להצילה.

ישנו עוד מקרה גבולי, פרשת יהודה ותמר (פרק לח), שהוא מסובך מן האחרים ושונה מהם. וישנו, לבסוף, המקרה השישי

שבפרשת השבוע שלנו, שבו מנסה אשת פוטיפר לפתות את יוסף, ומשהוא נמלט ממנה היא מאשימה אותו באונס וגורמת למאסרו.

כללו של דבר, בפרקי האבות והבנים בספר בראשית שזור נושא מתמשך: ניגוד בין בני בריתו של אברהם אבינו לבין שכניהם, ניגוד שעניינו לא אמונה (במובנה השגור של המילה) אלא מיניות. מחוץ לבית הברית שוררות מתירנות, הפקרות, פתינות ואלימות מינית. סיפור האבות קרוב עד להפתיע לתפיסתו של פרויד, שהארוס הוא (לצד תנטוס, יצר המוות) אחד משני הדחפים העיקריים המושלים בהתנהגות האנושית; וכן לתפיסתו של פסיכולוג אבולוציוני אחד לפחות, דיוויד באס (בספריו 'האבולוציה של התשוקה' ו'הרוצח שבבית השכן'), הגורסת שהמין הוא הגורם העיקרי לאלימות בקרב בני אדם.

מכאן דרך חדשה להבין מהי אמונת אברהם. המילה "אמונה" מתפרשת בדרך כלל, ודאי בתרגומיה הלועזיים אך גם בשפת היומיום שלנו, כמערכת של תפיסות, עקרונות וידיעות לא מוכחות, שבסיסה אינו רציונלי. אך לא מכאן באה המילה הזו. "אמונה" קשורה ב"נאמנות", ב"אמונים" וב"אמון". אמונה היא יושר, היא כיבוד מחויבויות, היא עמידה בהבטחה, היא התנהגות המעוררת אמון. האמונה מתקיימת במערכות יחסים, ובראש ובראשונה בנישואים.

בתפיסתה של התורה, מקומו הנכון של המין הוא במסגרת הנישואין; והנישואין הם במקרא תיבת התהודה המובהקת של רעיון הברית. הנישואים הם פעולה הדדית של התחייבות, שבה שני אנשים, המכבדים את ההבדלים ביניהם ומוקירים איש את יחידותו האנושית של רעהו, מצרפים את גורלותיהם יחדיו בקשר של אהבה וסוללים עתיד של צוותא. כשהנביאים רוצים לדבר

על יחסי הברית בין אלוהים לבין עמו, הם משתמשים תמיד במטפורת הנישואים.

אלוהי אברהם הוא אלוהי האהבה והאמון, שאינו כופה את רצונו בכוח הזרוע אלא מדבר אלינו בעדינות המזמנת אותנו להחזיר לו אהבה ואמון. הטיעון של ספר בראשית נגד עבודת האלילים, טיעון שכוחו הרטורי טמון דווקא בכך שהוא מבוסס בעקיפין, באמצעות סדרת סיפורים, הוא כזה: האלילות יוצרת עולם של יצריות מינית בלתי מרוסנת, של היעדר קוד מוסרי של שליטה עצמית, ושל סגידה לכוח – וצירוף זה מוביל לאלימות ולניצול.

אלימות וניצול־מיני במשפחה קיימים גם כיום, גם בקרב יהודים דתיים, וזוהי חרפה נוראה. אל מול עומדת עדותו של ספר בראשית כי אמונה באלוהים משמעה המחייב הוא גם נאמנות ואמון בנישואים. האמונה – זו שבין אדם למקום וזו שבין אדם לחברו – מחייבת אהבה, נאמנות וריסון יצרים. סיפורי האבות והאימהות מלמדים אותנו שאמונה איננה מערכת קדם־מדעית או פסבדו־מדעית המבקשת להסביר מדוע עולם הטבע הוא מה שהינו. אמונה היא שפת היחסים, היא הכוריאוגרפיה של האהבה. לב האמונה הוא החיבור המוסרי, בייחוד כאשר הוא נוגע ליחסים האינטימיים שלנו. המיניות חשובה ליהדות לא מפני שהיהדות פוריטנית, אלא מפני שהמיניות מגלמת את האהבה המביאה לעולם חיים חדשים.

חברה שאיבדה את האמונה, סופה שהיא זונחת את עצם הרעיון של המוסר המיני, והתוצאה בטווח הארוך היא אלימות וניצול החלשים בידי החזקים. נשים סובלות. ילדים סובלים. האמון נשבר דווקא במקום שהוא חיוני. כך היה בעולם בימי

האבות. לצערנו, כך הוא גם כיום. היהדות, מנגד, מקדשת מערכות יחסים, ובראשן זו שבין איש ואשתו – שבהבינו אותה אנו מתקרבים, ככל שיכול אדם להתקרב, להבנת אהבתו של אלוהים כלפינו.